

Uued lisandused Krossi kirjaniku- kuvandile, pealekauba teda ümbritsenud naiste aredad lood

Jaan Kross. Kallid krantsid. Kirjad vangilaagritest ja asumiselt Siberist 1946–1954. Koostanud ja kommenteerinud Eerik-Niiles Kross. Tallinn–Tartu–Brüssel: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, 2021. 976 lk.

Jaan Krossi laagri ja asumise kirjavahetuse mahukas väljaanne koosneb suuremas osas kirjadest, mille olemasolust ei olnud kuni Krossi 100. sünniaastapäevani teadlik isegi tema pere. Olles pea aasta eest toimetanud trükki Raimond Kaugveri kirjad Vorkuta vangilaagrist, ei saa jätta ahhetamata: kes teab, mis võib isegi rohkem kui 30 aastat pärast nõukogude võimu lõppu Eestis veel kapinurkades ja lauasahlitites varjul olla! Sest nii Krossi kui ka Kaugveri kirjad seisid tõesti kapinurgas. Nende valdajad muidugi teadsid nende olemasolust, aga ei osanud neid kellelegi pakkuda. Ma ise „avastasin” Kaugveri kirjad siis, kui läksin kirjandusteaduslikust huvist Katrin Kaugveri käest küsima kirjade kohta, mida Raimond Kaugver mainib oma novellikogu eessõnas. Kui kirjad on säilinud, mõtlesin, oleks neid huvitav novellidega võrrelda. Krossi kirjade väljaande koostaja Eerik-Niiles Kross alustab raamatut seletusega, et kirju otsima ja avaldama ajendasid klassiku suurtähtpäeva puhul ilmunud uustõlgendused tema kirjanikuks saamisest, „mis ei lasknud ära tunda seda meest, keda ma teadsin teda olnuvat või uskusin mäletavat” (lk 12). Nii jõuti peale perekonna valduses olnud ema ja poja kirja-

vahetuse Jaan Krossi kirjadeni oma naisele Helgale.

Kogumik koos mahuka eessõna, lisade ja kommentaaridega on erakordselt mitmekihiline materjal nii ajalise ulatuvuse, kirjavahetuses osalejate, nende asupaikade kui ka teemade mõttes. Kross vahetab selles raamatus kirju peamiselt oma naise Helga ja ema Pauline Krossiga, aga ka ämma ja äia Pedusaartega. Lisatud on kirju ja telegramme ka teistelt inimestelt, kes perele Krossi käekäigust teada andsid. Kirjavahetus algab 1946. aasta augustis üle tosina ühe aasta jooksul saadetud lüheldase teatega Patarei vanglast, saab hoo sisse 1947. aasta oktoobris–novembris Leningradi tapivanglast saadetud kirjadega ja jätkub samasuguse tarmu ja tooniga 1. detsembrist 1947 kuni maini 1948 Knjažpogostist Komimaal. Need kirjad võtavad enda alla veerandi kogumahust ja moodustavad esimese tervikliku peatüki Krossi kirjavahetusest kodustega.

1948. aasta mais saadeti Kross karistuskolonni ja siis uude rangema režiimiga laagrisse Intas sealsamas Komimaal. Kirjadest järeldeb, et see tulenes nii laagrirežiimi rikkumisest, mille põhjustas Krossi tutvus Praha juuditari Helenaga, kui ka üldisest repressiivpoliitika muutusest, mille eesmärk oli poliitvangide ümberpaigutamine rangema režiimiga laagritesse ja mis kajastub samasuguste drastiliste muutustena ka Kaugveri kirjavahetuses. Intasse jäi Kross karistusaja lõpuni veebruaris 1951. Pea kolmest aastast on säilinud tosinajagu teateid peamiselt 1948. aasta sügisest. Krossi elu Inta laagris 1949 ja 1950 on kirjadega suuresti katmata. Kui Kross jõudis 1951. aasta mais lõpuks oma asumispaika Siberis Abani linnas, palus ta lähedastelt nende viimaste aastate eluolu kirjeldavaid kirju ja fotosid, et hapraks muutunud sidet tugevdada.

Suurem osa Krossi kirjavahetusest pärineb asumise ajast 1951–1954, kui taas-

tus suhtlus Helga Krossiga. Teiseks kirjade põhitegelaseks tõusis sel perioodil Krossi ema Pauline. Viimasel aastal lisandus korrespondentide hulka Krossi uus, asumiselt leitud kaaslane Helga Roos, kes vahetas kirju Krossi emaga.

Krossi kirjavahetust oma lähedastega võib lugeda väga erinevate huvide ja eesmärkidega. Kõigepealt on ajaloolasest koostaja pannud tänuväärset suurt rõhku kirjade ajaloolisele taustale, joonistanud eessõnas välja Krossi n-õ poliitilise eluloo ennekõike Eesti Vabariigi Rahvuskomitee kaastöölisena koos sellest tulenevate repressioonidega, toonud ära Krossi ja tema kaasteeliste tegevust ning represseerimist puudutavad dokumendid ja arhiiviallikad. Nii saab kirju lugeda Saksa ja Nõukogude okupatsiooni ajal poliitiliselt aktiivse inimese loona, mille kaudu kangastuvad ajastu poliitilised ja kultuurilised olud.

Samal ajal rullub kirjavahetuses lahti meeletult kirklik ja kohati vägagi valus isiklike suhete draama. Asjasse puutuvatel aastatel lahutas Helga Kross abielu Jaaniga, et pääseda represseeritud isiku pereliikme staatusest, mis seadis ta küüditamise ohtu ega lasknud ülikooli lõpetada. Kirjade põhjal võib öelda, et ametlik lahutus ei muutnud Krosside suhteid. Pigem oli Jaan see, kes tähtjatu asumise emotsionaalses kitsikuses otsustas sellest suhtest lahkuda, olles leidnud uue elukaaslase Siberis. Sama kirklikud on suhted Krossi ja tema ema vahel. Kirjades kajastuv Pauline on oma suurejoonelisuses otsekui kirjanduslik karakter. Nii leiab raamatust paljutki, mis on inimlikult õpetlik: kinnituse, et Nõukogude repressioonid ei sandistanud psüühiliselt ja selle kaudu ka füüsiliselt ainult nende otseseid ohvreid, vaid ka nende pereliikmeid; mälestusmärgi emade lõpmatule imetlusele, aga ka kiivusele oma poegade suhete tõttu; äratundmise, kui raske on olla oma lastele nende kitsikuses toeks, mitte raskust lisavaks koormaks;

pildi tollaste põlvkondade soorollidest ja naiste jäägitust pühendumisest meestele või vähemalt sellisest ootusest. Kindlasti pakub teiste eraellu piilumine huvi paljudele lugejatele, sest, nagu eluloolise kirjanduse uurijad on rõhutanud, saab õppida elama teiste elude kohta lugedes. Aga kultuurilist kommentaari see ei vaja. Neid kirju lugedes saab igatiks otsustada, mida ta tahab siit kaasa võtta.

Seepärast keskendun järgnevas kõige väärtuslikumale põhjusele, miks neid kirju tasub lugeda: need annavad aimu tulevase klassiku isiksusest, mõttemaailmast ja kirjanduslikust kujunemisloost. Leningradi tapivanglast leiame noore Krossi, keda pea kaheaastane eeluurimisvangla kogemus Eestis ei ole kaugeltki murdnud. Ta on optimistlik ja suhtub vangistusse kui huvitavasse, võib-olla isegi rikastavasse kogemusse, see tähendab hoiakuga, mis avaldub Krossi hilisemates vangistus- ja laagri-novellides ning mälestustes. Olen seda oma uurimistöös pidanud tagasivaataja üleolekuks, aga kirjad annavad tunnistust sellest, et vähemalt vangistuse esimesel perioodil säilitas Kross tõesti optimistliku eluhoiaku. Meeleolu on ka tihti kirjade teema. Lähedased kahtlustasid, et Kross teeskleb reibast tuju, et säilitada lähedaste südamerahu – sellest ka Krossi rohked kinnitused, et tema meelega on tõesti hea. Osalt näib see tulevate Krossi ühiskondlikust kuuluvusest ja mitmest vangistust saatnud asjaolust. Kross oli kõrgemast ühiskonnakihist pärit kõrgelt haritud mees, kellel oli sidemeid, eriti ämma ja äia kaudu. Eeluurimise ajal püüdsid nood Krossi eest kosta ja tulemust mõjutada. See säilitas vangis olijas teovõime tunde. Kross ei alistunud oma saatusele, vaid uskus, et midagi on võimalik legaalsel teel ette võtta. Ja kui mitte, siis ei tundugi Leningradi saatmise hetkeks juba oluliselt kahanenud vangistuse aeg enam nii ületamatu.

Kuigi Patarei ajast on kirju (säilinud) vähe, saab hilisemate põhjal selgeks, et

seal oli Krossi jaoks väga oluline tutvus Heiti Talvikuga, kelle julgustav sõna õhutas Krossi liikuma kirjandusliku loomingu poole. Kuidas teostada end olukorras, mis on pingeline, sest pead ootama oma saatust, kuid samal ajal jätab lademes vaba aega? Luuletades. Kirjanduslike katsetuste seos eneseteostuse küsimusega on kirjades ilmne. Kross ütleb selle välja asumisele jõudes: „Sest elama ju peab ikkagi ka „millegi jaoks”” (lk 471), aga selle äratundmise järgi tegutses ta kohe vangistuse alguses. Leningradi tapivanglast saatis ta Patareis loodud rohked luulekatsetused naisele, et too need masinal ümber lööks ja tagasi saadaks. Ta palus, et naine nõutaks gümnaasiumi arhiivist välja ta kooliaegsed katsetused. Nii asus ta oma kirjanduslikku loomingu süstemaatiliselt koondama. Samuti asus ta kohe otsima avaldamise võimalusi, mis mõnel üksikul juhul ka õnnestus. Ajakirja *Stalinistlik Noorus* 1948. aasta aprillinumbris avaldas Ea Jansen oma nime all luulevõistlusele saadetud Krossi luuletused. Neid lugesid sellal samuti Komimaal Vorkutas istunud Raimond Kaugver ja Helmut Tarand ning luuletuse „Äratulaul” „regenerantlus” vihastas neid sedavõrd, et nad kirjutasid sellele luulevastuse.¹ Leningradis ja Knjažpogostis jätkas Kross uue luule ja värsskirjade kirjutamist, õhutas Helgat avaldamisvõimalusi otsima.

Sama olulisena nägi ta tõlkimist ja sellega seotud plaanide osas pakuvad kirjad hindamatut materjali tõlkeloo uurijatele. Krossi mõtteviis on sarnane paljude autoritaarsetes režiimides loovate kirjanikega: kui ei saa avaldada omaenda loomingu, siis saab vähemasti tõlkida. Ja tõlgete kaudu levivad isegi surutise oludes uued, vahel ka vabamad ideed. Eriti hullumeelne oli Krossi esimene tõlkeidee,

Engelsi „Anti-Dürring”, mille kallal töötamist pakkus Kross võimudele juba Tallinnas, oma vangistuse asendusena (lk 170). Igal juhul tajus Kross, et vanglas ja laagris asus ta rahvusvahelisemas ja tõlkelisemas kultuuriruumis kui tema kaasmaalased Eestis. Ka asumisel luges ta raamatuid kõigis keeltes, milles neid parajasti leidis ja Eestist saata oli.

Peale Krossi loomingu tuttava enese ja olude peremehe hoiaku on Leningradi-Kirovi-Knjažpogosti periood pannud aluse ka ta hilisemale proosastiilile. Kirjutati teadmise, et sõnumid loetakse läbi ja mingit abielulist intiimsust kirjades harastada ei saa. Seepärast kasutasid nii Jaan kui ka Helga vallatlev-vaimukat, kalambuure ja võõrkeelseid väljendeid täis stiili, mis pidi oma keerukuses jätma tsensori eest varju mõndagi isiklikku. Keeruline ümberütlev paljusõnalisus iseloomustas Krossi proosat ka hiljem. Samuti on kirjades olemas Krossi proosale iseloomulik võõrkeelsete väljendite rohkus, mille taga oli tollane hariduslik ja kultuuriline mitmekeelsus ning mis ajaks igal nüüdisaegsel isamaalasel ja keelepüristil ilmselt kopsu üle maksa, kui tegemist ei oleks rahvuskirjanikuga. Selles vangistuse esimese perioodi vaimukas-vahvas stiilis on kirjutatud korrespondentsi kirjanduslikult kõige meisterlikumad passused.

Pärast Siberisse Abani linna saatmist rõhus Krossi ja tema lähedasi oodatud vangistuse lõpu asemel avanenud tähtajatu asumise perspektiiv, kuid Kross ise oli alguses üsnagi optimistlik ja selles tuleks teda uskuda, erinevalt Jaan Unduski seisukohast.² Oli ta ju pääsenud okstraadi tagant ikkagi vabamasse maailma. Kross hakkas end energiliselt Abanis sisse seadma, aga ka plaanima ja kor-

¹ R. Kaugver, Kirjad Sigridile. Sõjatandriit ja vangilaagrist 1944–1949. Koost E. Laanes. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2020, lk 326.

² J. Undusk, Jaan Krossi nurjunud katsed saada nõukogude kirjanikuks. Asumisaastad 1951–1954. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri 2017, nr 2, lk 57.

raldama vaimse töö võimalusi. Asumise alguskuudel kuulutas ta isegi, et kavatseb „kirjutada end siit välja” (lk 522). Ta valis töökoha selle järgi, et jääks aega ka vaimutöök. Ta lasi uute paki- ja kirjavahetuse võimaluste avanedes saata endale raamatuid nii lugemiseks kui ka tõlkimiseks, nii ilukirjandust, sõnaraamatuid kui ka keeleõpikuid. Ta hakkas mõtlema avaldamisvõimaluste.

Aga asjad ei läinud nii libedalt. Vaimutöök jäi aega siiski palju vähem, kui Kross oli lootnud. Ka on näha, kui väga ta janunes julgustuse ja kiituse järele, et oma loomingu katsetusi jätkata. Kirjades avaldub see kannatamatuse ja pahurusega selle pärast, et kodused, ennekõike naine Helga, ei vaevunud tema loomingu katsetusi piisavalt kiiresti tagasi peegeldama ega kommenteerima. Ja kui saabusid kriitilised kommentaarid, ei suutnud Kross nendega toime tulla. Krossi ärritas samuti Helga ja teiste loidus avaldamisvõimaluste leidmisel. Helga töötas sel ajal kirjastuses ja tal oli üsna selge ettekujutus sellest, mis oli 1950. aastate alguse oludes avaldatav ja mis mitte. Kross pidas seda realismi huvipuuduseks, laiskuseks ja hoolimatuseks. Üldse annavad esimese pooleteise aasta jooksul Abanist saadetud kirjad repressioonikogemuse kõige valusama tunnistuse ja näitavad, et tähtajatuna mõeldud asumine oli Krossile vaimselt väga raske. Südamlikud armastuskirjad vahelduvad kirjadega, mis on täis mürgiseid etteheiteid, tigidat norimist ja osatamist. Selle põhjuseks on just eneseteostusliku tupikseisu tunne. Kirjavahetuse areng näitab, et äärmises vaimses kitsikuses olnud emale kirjutades oli Kross end pärast esimesi ürmistamisi sunnitud kokku võtma. Ta püüdis ema turgutada sõnadega, suunas teda lapsepõlvemälestusi kirja panema ja pojale saatma. Vaimne kosumine ema ja poja kirjavahetuses, mis on huvitav ka eri ajastutest pärinevate keeleregistrite poolest, ongi selle perioodi

kirjavahetuse helge mõõde. Oma kõige lähedasema inimese, Helga Krossi peale valas Kross aga ebaõiglaste etteheidetena kogu oma meeleheite, kuigi Helgalt oleks olnud patt rohkem nõuda, kui ta Krossi heaks nii vaimselt kui ka materiaalselt tegi. Helga pühendumusest annab tunnistust seegi, et kui Kross püüdis uue kaaslaste leidnuna temast etteheidete abil kaugeneda, tunnetas Helga seda kohe. Eerik-Niiles Kross väidab küll, et kirjad ei paku oluliselt uut Krossi kujunemisloole põhilini ega repressioonide kogemuse kohta (lk 18–19), kuid Abani perioodi esimese poole kirjades paljastub siiski Kross, keda me avalikult, ennekõike tema omaeluloolise loomingu kaudu ei ole varem kohanud. Samasuguse üllatuse pakub Helga lugu, nagu Sigridi omagi Kaugveri kirjade väljaandes: see tõuseb jõulise, väarika ja liigutavana esile „suure mehe” loo varjust, milles ta on pikalt viibinud.

Krossi kirjade arvustust ei saa lõpetada, puudutamata intriigi, millesse iga lugeja on raamatu algusest peale tõmmatud. Nagu juba mainitud, ajendasid koostajat kirju otsima ja avaldama tema ettekujutusest lahknevad uustõlgendused Krossi kirjanikuks saamisest. Eerik-Niiles Kross viitab „noortele literaatidele”, kuid kõige jõulisema uue tõlgenduse Krossi loometest on andnud Jaan Undusk. Toetudes tollal eravalduses olnud ema ja poja kirjavahetusele ning kirjavahetusele Krossi, tema asumiskaaslase Alma Vaarmani ning Huko Lumeti vahel, väitis Undusk 2017. aastal, et kuigi kirjanduslugu on asetanud Krossi loometee alguse 1958. aastasse, mil ilmus tema luuleuuenduslik kogu „Söerikastaja”, tegeles Kross suuremahuliste kirjanduslike katsetustega palju varem ja otsuse saada kirjanikuks langetas asumisel olles: „[---] kirjanikuks saamise kavatsus küpses Jaan Krossil juba enne Eestisse tagasijõudmist, sunnitud asumisaastail, ja võib-olla et just asumisaastate

erilises õhustikus, mis ju pärast vangilaagrit tähendas ikka teatavat psühholoogilist lõõgastumist, eneseni jõudmise rahu, aga tõi ilmselt kaasa ka terava kultuurilise nälja ja üksiolekutunde, kus päästevahendiks sai lõppeks kirjanduslik tegevus – olgu või paar tundi pärast füüsiliselt rasket päevatööd.³ Uued kirjad näitavad tõesti, et Kross hakkas tõsiselt kirjanikutööst mõtlema repressioonide ajal, aga mitte enne seda, nagu väidab raamatu koostaja (lk 19), ega ka mitte „asumisaastate erilises õhustikus”,⁴ vaid üsna kohe pärast vangistamist, Leningradi tapivanglas ja Knjažpogosti laagri suhteliselt lähedates oludes. Asumisaeg Abanis oli Krossile kirjandusliku eneseteostuse mõttes pigem raske. Enese leidmise rahust ja psühholoogilisest lõõgastumisest oli asi sel ajal kaugel. Rohkem panustas Kross oma eesmärkidesse siis mitmekülgse lugemusega, huvitavad on ka tõlkekatsed ja kirjades sisalduv tõlkekriitika. Kuid näidend „Mark Edfordi kaitsekõne” ja värsspoem „Tiit Pagu”, mille Undusk paigutab asumise aega, on Krossil suuresti valmis juba enne asumisele jõudmist.

Samuti näitab nii Krossi tugev avaldamistung kui ka tõlketööde valik, et ta ei püstitanud endale nõukogude või mitte-nõukogude kirjaniku küsimust. Ta tahtis olla avaldatud ennekõike selleks, et olla kirjanik, tunda end kirjanikuna, ega näinud seda laitmiseväärse koostööna nõukogude võimuga. Meeliterutav küsimus nõukogude kirjanikuks saamisest on meie retrospektiivne prill, läbi mille nähakse kõike kas koostöö või vastupanu võtmes. Selle korrespondentsi asjaosalised ei rivista ei inimesi ega raamatuid neisse kahte leeri.

³ J. Undusk, Jaan Krossi nurjunud katsed saada nõukogude kirjanikuks, lk 56.

⁴ Vt ka J. Undusk, Siberi eesti kirjanik Jaan Kross. – J. Kross, Tiit Pagu. Värssromaan. Loomingu Raamatukogu 2020, nr 1–3. Tallinn: Kultuurileht, lk 141–163.

Helga ja Jaan arvustasid ilmuvaid raamatuid pigem teoste ülesehitusliku õnnestumise kui nende ideelise sisu seisukohalt. Kross oli vaimustuses Abaniski näidatud filmist „Valgus Koordis” (lk 579, 609), Smuul oli tema arvates „tehniliselt lodev”, aga „andekas” (lk 475) jne. Niisiis oli Krossi otsus hakata kirjanikuks, millele pani aluse tema noorpõlvharrastus, otseselt seotud sooviga end teostada olukorras, kus muid selleks sobivaid võimalusi ei olnud.

Ma ei ole kindel, kui huvitav või oluline on üldse küsimus Krossi kirjanikuks saamisest. Küll on aga huvitav teemadering, mille avab „vaidlus” isikliku kirjavahetuse ümber – midagi, millele mõtlesin palju Kaugveri kirjade toimetamise käigus. Kirjade trükki toimetamine on suur vastutus: avalikkuse ette tuuakse ikkagi teise inimese eraelu. Seda vastutust ajaloolistel ja kultuuriloolistel kaalutlustel siiski võetakse, aga milline peaks seejuures olema trükki toimetaja roll? Kui kirjutasin saatesõna Kaugveri kirjadele, küsisin endalt, kas mul on õigust saatesõnas oma tõlgendusega ennetada lugeja esmast muljet. Sama küsis endalt Ullo Paeranna biograaf Sirkel seeses oma katsetega „pumbata lugeja tõlgendusruum [oma] eelistõlgendust täis”.⁵ Tõlgendamine on küll hädavajalik, sest annab tähenduse inimeste eludele, mis lähevad muidu liiga sageli allavoolu mööda ajajõge, unustusemere poole. Aga see on sageli ka ühe tõlgendusviisi ja tähenduse fikseerimine. Ometi on igal kirjade lugejal õigus oma avastamise teekonnale, ilma et selle rööpad oleks vääramatult maha pannud elukutseliste kommentaatorite tõlgendustung ja suured kujundid.

Unduski vaade on piiratud nende kirjadega, mis talle tol hetkel käepärast olid, ja sedamööda vale. Eerik-Niiles Krossi tõlgendus on Unduski omast erinev, järel-

⁵ J. Kross, Paigallend. Ullo Paeranna romaan. Tallinn: Virgela, 1998, lk 371.

mäluline. Juutide tagakiusamise ohvrite lapsena kasutab Marianne Hirsch järelmälu terminit (ingl *postmemory*) kirjeldamaks teise põlvkonna suhet oma vanemate kogemustesse ja mälestustesse, mis on nende enda jaoks identiteeti loova tähtsusega. Eerik-Niiles Krossi kui kirjade autori poja jaoks näib tõlgenduses olevat väga palju kaalul. Ta tahab, et Krossi loometee uustõlgendused kattuksid mingil määral sellega, „keda ma teadsin teda olnuvat või uskusin mäletavat”. Sellest annab tunnistust metsik töö, mis kirjade leidmisest pärast Krossi 100. sünniaastapäeva üritusi kuni raamatu ilmumiseni napi aasta jooksul on ära tehtud. Vaid järelmäluviline seos materjaliga saab põhjendada sellist töötahet. Leitud arhiivimaterjalid, fotod, läbitöötatud rahvusvahelise taustaga vangide võõrkeelsed mälestused ning kommentaarides kajastuvad infokillud tollaste tegutsejate järeltulijatelt ja pärandi hoidjatelt ei anna aimu üksnes Jaan Krossi lähimast sõpruskonnast, vaid kogu sellest inimvõrgustikust, kellega ta laagris ja asumisel kokku puutus. Müts maha selle töö ees! Aga samal ajal on märgata ka järelmäluviline tõlgendustung: väljaande rahastaja Eesti Üliõpilaste Seltsi inimeste ja asjade esiletõstmine, mõni poliitiliselt laetud keeleline valik, nagu „teine Vene okupatsioon” jne. Enamasti see ei sega, on pigem liigutav. Näiteks võib tuua Krossi ja ilusa Helena loo, mille tõttu sattus Kross karistuskoloni. Koostaja pakub kommentaarides, et Helena oli nuhk ja tema „lähenemine” Krossile laagri eriosakonna

operatsioon eesmärgiga koguda tõendeid Krossi süüdistamiseks Inglise spioonina. Seletus, et Kross langes ilusa Helena võrku vaid tolle halbade kavatsuste tõttu, ei näi kirjade põhjal mitte ainult ebatõenäoline, vaid ka ebaoluline. Nuhk või mitte, see lugu ei võta Krossil tükki küljest, pigem vastupidi: näitab, et ka tema on inimene, kellel on tunded, isegi kui ta on püüdnud seda fakti oma hilisemas loomingus varjata ning jätta mulje, nagu oleks ta olnud igas olukorras ja igal elujuhtumil iseenda ja oma tunnete peremees. Pealegi on kirjakohtad, kus Kross jutustab Helenast oma naisele – mitte selleks, et musta südame-tunnistust puhtaks pesta, vaid selleks, et jagada inimlikult olulist kogemust oma kõige lähedasema inimesega –, selle kirjavahetuse ühed kõige liigutavamad ja ka kirjanduslikult meisterlikumad.

Lõpetuseks võib aga öelda, et väike tõlgendusintrig Krossi kirjade ümber ei varjuta lugeja võimalusi avastada neid kirju oma huvidest ja eesmärkidest lähtuvalt. Ja raamat pakub mitmesuguseid marsruute neist huvidest ja eesmärkidest välja kasvateks teekondadeks.

Arvustus on osa uurimistööst projektis „Tõlgitud mälu: Ida-Euroopa minevik globaalsel areenil”, mida rahastab Euroopa Teadusnõukogu (ERC) Euroopa Liidu teadusuuringute ja innovatsiooni programmi „Horisont 2020” raames (grandileping nr 853385).

ENEKEN LAANES